

De 'weide' vogelgemeenschap op de Westsiberische bossteppe

The 'meadow' bird community of the westsiberian forest-steppe

Niko M. Groen

Inleiding

In West-Europa kennen wij een aantal vogelsoorten, die van de ontginning van heidevelden en de omvorming of vervening van moerassen hebben geprofiteerd; deze vogels kennen wij als weidevogels (Voous 1960, Beintema 1980). Weidevogels kunnen wij beschouwen als cultuurvolgers die vooral voorkomen in gebieden waar een zekere mate van agrarische activiteit is. In de oorspronkelijke habitat is de dichtheid aan weidevogels laag, waarschijnlijk is daar voedsel de beperkende factor (Gerritsen & Groen 1995). De oorspronkelijke broedgebieden van 'onze' weidevogels (Voous 1965), namelijk de Aziatische steppen, rivierdalen en mogelijk ook kwelders en schorren, zijn van nature voedselarm. In het recente verleden is in Nederland veel onderzoek verricht naar het broedsucces van weidevogels. Onderzoek naar de specifieke habitateisen van de verschillende soorten heeft echter in onvoldoende mate plaatsgevonden. Voor een beter begrip van de populatiedynamica van weidevogels zijn gegevens uit de oorspronkelijke broedgebieden, waar storende antropogene factoren in het algemeen ontbreken, onontbeerlijk. De ondertekening van een overeenkomst in 1989 tussen de Russische Academie van Wetenschappen en het Nederlands ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij opende de weg voor onderzoek in Rusland. Dit artikel is de weergave van een studiereis naar de vermoedelijke plaats van herkomst van onze weidevogels, namelijk de bossteppen van West-Siberië. Twee studiegebieden werden onderzocht op broedende steltlopers en andere vogelsoorten.

Het eerste studiegebied lag aan de oostkant van het Ubinskomeer (80° O, 55° 40' N) (Novosibirskaja Oblast), ongeveer 300 kilometer ten westen van de hoofdstad Novosibirsk. De laatste tien dagen van de reis werd onderzoek verricht aan meeuwen en sterns op het Chanymeer (54° 50' O, 77° 30' N).

Gebiedsbeschrijving en ontstaanswijze

Het onderzoek vond plaats in de bossteppe (figuur 1). Dit is een relatief smalle zone die de overgang vormt tussen de natte moerasige bostaiga in het noorden en de droge steppe in het zuiden (Kazachstan, Mongolië) (Ravkin 1994). Beide onderzochte gebieden liggen in de Siberische laagvlakte en werden in het verleden door de zee overspoeld. Nadat de zee zich in het Laat-Tertiair terugtrok, bleef een grote zoutvlakte achter die zich uitstrekte over een oppervlakte van 6.000.000 km² van de Karazee in het noorden tot Kazachstan in het zuiden (Johansen 1961c). De ontstaansgeschiedenis wordt nu nog weerspiegeld in de vegetatie. Deze is vergelijkbaar met vegetaties van schorren en slikken in West-Europa. Het is verrassend om duizenden kilometers verwijderd van de zee een 'zoute' vegetatie aan te treffen met Lamsoor *Limonium vulgare*, Zeekraal *Salicornia spec.*, Zeealsum *Artemisia maritima*, Zoutgras *Triglochin palustris*, Melkkruid *Glaux maritima* en Zeeaster *Aster tripolium*.

Natuurlijke graslandvegetaties komen slechts in een smalle klimaatzone voor; de Hongaarse poesta en de Siberische steppe zijn voorbeelden van dergelijke natuurlijke graslandvegetaties (De Vries 1953). De grote temperatuurverschillen tussen zomer en winter (Siberië > 80° C), de geringe neerslaghoeveelheid en de bodemgesteldheid vormen de basis voor de overheersing van gras-, riet- en zeggevegetaties. Het beeld van een eentonige dorre grasvlakte gaat voor de bossteppe zeker niet op. De vegetatie kleurt in juni van geel naar blauw en kan vergelijkingen met de 'bonte wei' van Thijsse met glans doorstaan, met onder andere Vergeet-mij-nietjes *Myosotis spec.*, Kartelblad *Pedicularis spec.*, diverse klokjes *Campanula spec.* Op de hoger gelegen ruggen staan populieren *Populus spec.* en

Figuur 1. Siberische laagvlakte met studiegebied (kader: 1. Ubinskomeer, 2. Chanymeer).
Figure 1. Siberian plain with study area (square: 1. Lake Ubinskoye, 2. Lake Chany).

De foreststeppe, kleurrijke vlakten afgewisseld door moerassen.
The forest-steppe richly coloured plains alternated by marshes.

Foto: Niko Groen.

soort/species	nesten nests	dichtheid/km ² density/km ²	geschatte dicht- heid/km ² estim. density/ km ²
Pijlstaart <i>Anas acuta</i>	5	1,25	1,2-1,5
Slobeend <i>Spatula clypeata</i>	1	0,25	0,25-0,3
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	1	0,25	0,25-0,5
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	14	3,5	3,5-7,5
Tureluur <i>Tringa totanus</i>	2	0,5	0,5-0,6
Poelruiter <i>Tringa stagnatilis</i>	2	0,5	0,5-0,7
Grutto <i>Limosa limosa</i>	31	7,75	7,75-10,0
Watersnip <i>Gallinago gallinago</i>	5	1,25	1,25-3,0

Tabel 1. Aantal nesten in vier verschillende clusters bij Ubinskojemeer (onderzoeksgebied ongeveer 4 km²).
Table 1. Number of nests in four different aggregations at Lake Ubinskoye (approximately 4 km²).

berken *Betula spec.* De grote grasvlakte wordt afgewisseld door tientallen poelen en uitgestrekte moerassen waar Riet *Phragmites australis* en zeggen *Carex spec.* de vegetatie bepalen.

De vogelgemeenschap van de bossteppe

Ubinskojemeer: Onderstaande opsomming van de broedvogels is verre van volledig en beperkt zich tot die soorten die in de directe omgeving van de ons bekende weidevogels broeden. Vogels van open terreinen (heidevelden, moerassen) als Kraanvogel *Grus grus*, Korhoen *Lyrurus tetrix* en Kwartel *Coturnix coturnix* broeden samen met soorten van natte hooilanden als Kwartelkoning *Crex crex* en Watersnip *Gallinago gallinago*.

Eenden: Met uitzondering van de Pijlstaart *Anas acuta*, Smient *Anas penelope* vertoont de soortensamenstelling van de bossteppe grote overeenkomsten met die van de Westeuropese laagvlakte. Opvallend is dat de in Nederland haast verdwenen Zomertaling *Anas querquedula* op de bossteppe zeer talrijk is. Maar ook Tafelend *Athya ferina*, Kuifeend *Athya fuligula*, Krakeend *Anas strepera* en Slobeend *Spatula clypeata* broeden er in een hogere dichtheid dan in Nederland. De Wilde Eend *Anas platyrhynchos* is daarentegen niet talrijk op de bossteppe.

Stootvogels en uilen: De grote verscheidenheid

aan stootvogels en uilen wijst op een groot en breed voedselaanbod. Zo broedt er de Zeearend *Haliaeetus albicilla*, Velduil *Asio flammeus* (zeer talrijk), drie soorten kiekendief te weten Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*, Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* en Steppenkiekendief *Circus macrourus*. Zeer algemeen is de Zwarte Wouw *Milvus migrans*, minder algemeen, maar ook op de bossteppe zijn vertegenwoordigd Havik *Accipiter gentilis* en Sperwer *Accipiter nisus*. Van de valken zijn aanwezig: Slechtvalk *Falco peregrinus*, de Roodpootvalk *Falco vespertinus*, die door het grote aantal libellen de talrijkste valk op de bossteppe is, Boomvalk *Falco subbuteo* en Smelleken *Falco columbarius*.

Weidevogels: Wat de weidevogels betreft is er een verbluffende overeenkomst met de Nederlandse gemeenschap. Op de bossteppe broeden Kievit *Vanellus vanellus*, Grutto *Limosa limosa*, Tureluur *Tringa totanus*, Wulp *Numenius arquata* en de Watersnip bij elkaar. De Kempphaan *Philomachus pugnax* en Scholekster *Haematopus ostralegus* ontbreken als broedvogel; wel balsten groepjes Kempphanen op oevers van rivieren, maar ze broeden waarschijnlijk niet in de bossteppe (mededeling A.K. Yurlov). De Poelruiter *Tringa stagnatilis* is er talrijker dan de Tureluur, van de Poelsnip *Gallinago media* werden wel enkele gemeenschappelijke baltsplaatsen

Kolonie van Reuzensterms (*Sterna caspia*).
Colony of Caspian Terns.

Foto: Niko Groen.

maar geen nesten gevonden. In mei was er langs het meer een sterk gerichte noordelijke trek van diverse soorten steltlopers onder andere Bonte Strandloper *Calidris alpina*, Zilverplevier *Pluvialis squatarola* en Kemphaan.

Overige soorten: Ook piepers en leeuweriken zijn in de bossteppe alom tegenwoordig. Zo waren er de Grote Pieper *Anthus richardi*, Duinpieper *Anthus campestris* en de Veldleeuwerik *Alauda arvensis*. Naast de Gele Kwikstaart *Motacilla flava* waren de Citroenkwikstaart *Motacilla citreola* en de Roodborstapuit *Saxicola torquata* zeer talrijk op de open steppe. In de uitgestrekte rietvelden rond het Ubinskojemeer waren alle in Nederland broedende rietvogels aanwezig. Omdat het accent van de reis lag op weidevogels is er (te) weinig aandacht besteed aan rietzangers en andere moerasvogels.

Chanymeer: Dit gebied, enkele tientallen kilometers ten noorden van de grens met Kazachstan, beslaat een oppervlakte van zo'n 3200 km². In de uitgestrekte rietlanden bij het biologische station hoor je onder andere Roerdomp *Botaurus stellaris*, Grote Karekiet *Acrocephalus arundinaceus*, Blauwborst *Luscinia svecica*, Waterrietzanger *Acrocephalus paludicola* en vele andere rietzangers. In het ondiepe zoute meer liggen enkele tientallen eilanden. Deze eilanden worden, mits van voldoende omvang, in de zomermaanden begraasd door paarden of koeien. Op enkele eilanden hebben zich kolonies van meeuwen en sterns gevestigd. De belangrijkste soorten met hun geschatte populatiegrootte worden in tabel 2 vermeld.

Visdieven broeden samen met Dwergmeeuw *Larus minutus* en Kleine Plevier *Charadrius dubius*. In een kolonie van 154 paren Visdieven

werden tien nesten van de Kleine Plevier gevonden. De kolonies van de Visdief waren niet groot, gemiddeld 63 paren (N=4, s.d. 60.51). In de grootste kolonie waren de sporen van een recente overstroming nog zichtbaar. Er lagen veel eieren her en der door de kolonie verspreid, terwijl de oorspronkelijke nesten met plantemateriaal waren opgehoogd om een volgende overstroming het hoofd te kunnen bieden. Kluten *Recurvirostra avosetta* zijn niet algemeen, slechts enkele broedparen werden gezien. De Steppenvorkstaartplevier *Glareola nordmanni* en de Aziatische Grijs Snip *Limnodromus semipalmatus* werden in 1995 niet broedend in het gebied aangetroffen. Deze soorten vertonen een nomadische levenswijze, waarbij de broedplaats van jaar tot jaar kan verschillen (mededeling A.K. Yurlov).

Ook de Dunbekwulp *Numenius tenuirostris* is of was broedvogel op de (bos)steppe. Nog enkele jaren geleden zijn broedende exemplaren in de directe omgeving van Chanymeer waargenomen of geschoten. Ondanks intensieve zoekacties van enkele internationale organisaties in 1994 er

soort/species	broedparen/breeding pairs
Dwergmeeuw <i>Larus minutus</i>	25-50
Geelpootmeeuw <i>Larus cachinnans</i>	
<i>barabensis</i>	600-700
Stormmeeuw <i>Larus canus</i>	3000-3500
Reuzenzwartkopmeeuw	
<i>Larus ichthyaetus</i>	280-320
Reuzensterm <i>Sterna caspia</i>	320-350
Visdief <i>Sterna hirundo</i>	300-350

Tabel 2. Geschatte populatiegrootte van meeuwen en sterns op Chanymeer.

Table 2. Estimated population size of gulls and terns at Lake Chany.

onze speuracties in 1995 zijn geen Dunbekwulpen gezien op de bossteppe.

Vergelijkingen van de bossteppe met de Nederlandse weidevogelgebieden

Het deel van het ecosysteem op de Siberische laagvlakte is, voorzover het de vogels betreft, nog compleet (Johansen 1961a, b). De soortensamenstelling vertoont een grote gelijkheid met de gemeenschap zoals deze op de uitgestrekte heidevelden en bloemrijke natte hooilanden in vroeger tijden ook in Nederland voorkwam. Alleen in de directe omgeving van dorpen (Kolchozen, Sovchozen) is de invloed van agrarische activiteiten in het landschap zichtbaar. Door het voedselarme karakter en het ontbreken van drainage, waardoor de waterafvloeiing stagneert, ontstaan poelen en moerassen met een grote diversiteit aan planten en dieren. Zolang afvoer van water achterwege blijft, is de bossteppe minder geschikt voor landbouw. Begrazing met paarden of runderen is dan één van de weinige mogelijkheden voor exploitatie van de bossteppe (Yurlov et al 1994). Akkerbouw vindt op relatief kleine schaal plaats, maar is zonder (kunst)mest een marginale bezigheid. De slechte landbouwcondities zijn voor het voortbestaan van het ecosysteem bossteppe van levensbelang. Als de intensiteit van de landbouw zich op het huidige niveau handhaaft, is er een positieve wisselwerking tussen landbouw en de omgeving. De huidige situatie op de Siberische steppe komt overeen met de Nederlandse van de jaren vijftig en zestig. Een lichte intensivering door bemesting zou kunnen leiden tot een gunstig effect op weidevogels zoals dat ook in Nederland heeft plaatsgevonden. Belangrijkste overeenkomst tussen de bossteppe en Nederlandse weidegebieden blijft echter de soortensamenstelling van de vogels in beide ecosystemen.

Discussie

Wat betreft de grote zoogdieren als Eland *Alces alces*, Wolf *Canis lupus* en Lynx *Lynx lynx* die nu nog op de steppe en vroeger ook in Nederland voorkwamen, hoeven wij ons in Nederland geen illusies meer te koesteren. Voor hen is de leefruimte in Nederland te klein. De uitgestrektheid

van de steppe is voor deze dieren van levensbelang, maar ook Kraanvogel, Korhoen en Zeearend hebben uitgestrekte 'rust'gebieden nodig om tot broeden te komen. Het kleinschalige versnipperde karakter van de resterende Nederlandse natuur biedt weinig perspectief voor deze soorten. Voor de Nederlandse weidevogels neemt de geschikte biotoop zo snel af, dat zij door de eisen die ze aan hun leefmilieu stellen, in de toekomst alleen in reservaten kunnen leven of uit Nederland zullen verdwijnen. Nu de populatie-ontwikkeling van weidevogels in Nederland al enkele jaren een negatieve trend vertoont, wordt de noodzaak om in de reservaten het beheer te optimaliseren groter. Onderzoek in natuurlijke (oorspronkelijke) biotopen als Siberië en IJsland is belangrijk voor een beter begrip van de specifieke eisen die weidevogels aan hun leefmilieu stellen. In natuurlijke milieus kunnen vogels de broedplaatsen kiezen die passen bij hun biologische behoeften. Voor de Nederlandse weidevogels, oorspronkelijke steppebewoners, betekent dit dat hun voorkeurs habitat de oorspronkelijke zal benaderen. In geval van het ontbreken van de voorkeurs habitat zal steeds een keuze moeten worden gemaakt tussen suboptimale habitats. Op de bossteppe kiezen de vogels zelf hun nestplaats, in Nederland wordt de keuze bepaald door het aanbod (reservaten, beperkingen in gebruik, beheersovereenkomsten). Voor het inrichten van reservaten en beheersgebieden, maar zeker als basis bij natuurontwikkelingsprojecten met een weidevogel-doelstelling, is kennis van habitatkeuze en gebruik essentieel.

Dankwoord

Dit werkbezoek was mogelijk door de financiële en logistieke steun van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV). In het bijzonder dank aan dr. Gerard C. Boere (LNV) voor het leggen van de eerste contacten in Siberië. Ook dank aan de Russian Academy of Sciences, Siberian branch voor de uitnodiging om te kunnen werken in West-Siberië, in het bijzonder aan dr. A.K. Yurlov.

Volwassen en jonge Reuzenzwartkopmeeuwen (*Larus ichthyaetus*) in een crèche.
Adult and juvenile Great Black-headed Gulls gathered in a nursery.

Foto: Niko Groen.

Kolonie Reuzensterns.
Colony of Caspian Terns.

Foto: Niko Groen.

Nest van de Viedliet (*Sterna hirundo*) met veel nestmateriaal om wegspoelen van de eieren te voorkomen.

Foto: Niko Groen.

Nest of Common Tern with lots of nestmaterial to protect it from wash away by flooding.

Summary

In May and June 1995 a studytrip was made to the foreststeppe of West-Siberia. Two study sites were searched for breeding birds, at Lake Ubinskoye waders (meadowbirds) were studied with special attention on the Black-tailed Godwit *Limosa limosa*. At Lake Chany gulls and terns were studied. Densities of breeding birds are estimated (table 1) for Lake Ubinskoye, while estimates for the breeding population of gulls and terns on Lake Chany are presented in table 2. There is a striking similarity in species composition between the forest-steppe and the ancient community as it was in the 1950 in the Netherlands. Research in natural habitats will provide useful data in understanding population dynamics of birds now threatened by habitat degrading due to agriculture and cultivation of suitable habitats in the Netherlands.

■ Niko Groen, Instituut voor Systematiek en Populatie Biologie, Universiteit van Amsterdam, postbus 94766, 1090 GT Amsterdam en Nieuwlandenaan 14, 8302 LM Emmeloord.

LITTERATUUR:

- Beintema, A. (1980): Terraineisen; biotoop vroeger en nu; recente biotoopveranderingen; conflicten weidevogels-weidebouw. In: Weidevogels in de verdrinking. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.
- Cramp, S. & K.E.L. Simmons (eds.) (1983): The birds of the Western Palaearctic. Volume 3. Oxford University Press.
- Gerritsen, G.J. & N.M. Groen (1995): Icelandic Black-tailed Godwit project 1993. WIWO-report 51, Zeist, 1995.
- Johansen, H. (1961a): Die Vogelfauna Westsiberiens. Journal für Ornithologie 102 (1): 41-67.
- Johansen, H. (1961b): Die Vogelfauna Westsiberiens. Journal für Ornithologie 102 (3): 237-269.
- Johansen, H. (1961c): Die Entstehung der westsiberischen Vogelfauna. Journal für Ornithologie 102 (4): 276-400.
- Ravkin, Y.S., L.G. Vartapetov, V.A. Yudkin, S.P. Milovidov, K.V. Toropov, S.M. Tsybulin, V.W. Zhukov, B.N. Fomin, A.M. Adam, I.V. Pokrovskaya, A.A. Ananin, P.A. Panteleyev, V.N. Bilinov, A.S. Solovyev, A.A. Vakhru-shev, E.S. Ravkin, T.K. Bilnova, E.L. Shor, D.M. Polushkin, A.B. Kozienko, V.M. Anufriev, G.M. Tertitsky & E.N. Kolosova (1994): Spatio-Typological Structure and Organization of Summer Bird Community of the West Siberian Plain. In: Siberian Journal of Ecology 4: 283-295.
- Voous, K.H. (1960): Atlas of European Birds. Nelson.
- Voous, K.H. (1965): Geographische herkomst van de Nederlandse weidevogelgemeenschap. Het Vogeljaar 13: 496-405.
- Vries, D.M. de (1953): Ons grasland en zijn geschiedenis. De Levende Natuur 56: 5-12, 24-31, 207-212, 235-239.
- Yurlov, A.K., A.I. Mikhantsev & M.A. Selinova (1994): Influence of environmental factors on productivity of circum-aquatic bird populations in the South of West Siberia. In: Siberian Journal of Ecology 4: 283-295.